

František Kassián Halaška – fyzik, matematik, astronom, meteorolog

V r. 1824 – tedy právě před 200 lety – vychází v Praze učebnice fyziky pro studenty filozofické fakulty. Jejím autorem byl profesor fyziky a matematiky na pražské univerzitě piarista František Kassián Halaška. Rok před vydáním své příručky byl přijat za člena Královské české společnosti nauk, čímž se zařadil mezi významné osobnosti české vědy 19. století, jako byli filolog Josef Jungmann (1773–1847), fyziolog Jan Evangelista Purkyně (1787–1869), historik František Palacký (1798–1876), přírodovědci Jan Svatopluk Presl (1791–1849) a Karel Bořivoj Presl (1793–1852) nebo básník František Ladislav Čelakovský (1799–1852). Halaška však zdaleka není tak známý jako osobnosti, které jsme uvedli. Dvousetleté výročí vydání zmíněné významné práce je proto příležitostí si připomenout jeho život a dílo.

František Kassián Halaška (obr. 1) se narodil 10. července 1780 v severomoravském městečku Budišov v domě č. p. 299. Vyrůstal ve skromném prostředí, otec Isidor byl tkalcem a z tkalcovské rodiny pocházela i jeho matka Marie Alžběta. Nadaný chlapec upoutal pozornost učitelů pro výborný prospěch a hudební nadání, takže ho doporučili do hlavní školy při piaristické koleji ve Staré Vodě. Jako žák školy byl současně chóristou na kostelním kůru, za což měl zajištěno ubytování i stravu. Chlapec toužícího po vzdělání se ujal piaristický profesor žijící v místní koleji na odpočinku a soukromě ho vyučoval předmětům prvních gymnaziálních tříd. Halaška tedy snadno přešel do gymnázia v Kroměříži, a to přímo do třetí třídy, kde byl opět zpěvákem při kolegiálním chrámu sv. Mořice. V Lipníku, kde se nacházel piaristický noviciát, vstoupil 20. října 1799 do piaristického řádu.

Pobyt a studium na piaristických učilištích usměrnily jeho další život. Po jednoletém noviciátu vyučuje na školách ve Staré Vodě, v r. 1801 odchází do Strážnice a pak r. 1802 do Mikulova. Takové střídání působišť bylo v piaristickém řádu běžné a stalo se Halaškovým celoživotním údělem. Studuje filozofii, církevní dějiny, práva a zároveň vyučuje. V Mikulově je jeho zájem soustředěný především na fyziku a matematiku. Tam složil 7. listopadu 1802 řeholní sliby a krátce poté zamířil do Kroměříže, aby zde ukončil teologická studia. Uvedme pro zajímavost, že v letech 1797–1804 studoval v Mikulově J. E. Purkyně. Nemáme doklad, že Halaška byl přímo Purkyňovým učitelem, ale Purkyně ho určitě znal. V zachovalém soupisu Purkyňovy knihovny nacházíme Halaškovu disertaci věnovanou lomu světla *De Luminis Inflexionis et Deflexionis Phaenomenis* (1823, obr. 2 a 3). V Kroměříži Halaška studoval teologii a současně vyučoval ve druhé třídě gymnázia.

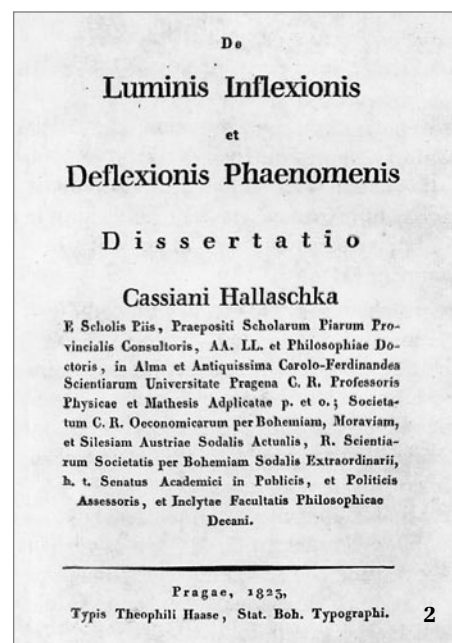
Halaška měl nadání i pro studium jazyků, proto ho jeho profesor bibliistiky a orientálních jazyků navrhl za učitele těchto předmětů. Halaška však odmítl, neboť byl zcela zaujat přírodními vědami, především fyzikou a matematikou.

Dne 8. dubna 1804 je v Olomouci ve věku 24 let vysvěcen na kněze. I nadále se snaží prohlubovat své vzdělání, a byl proto přeložen v r. 1805 do Tereziánské akademie ve Vídni. Tam se po úspěšné konkurzní zkoušce z matematiky a fyziky stal profesorem těchto oborů.

Z Vídně se vrací do Mikulova, kde vedle výše uvedených předmětů vyučuje latinu a vede hudební kůr. V r. 1807 se piaristům v Mikulově podařilo zvýšit prestiž ústavu rozšířením piaristického učiliště o studium filozofie, které tvořilo dvouletý mezičlánek mezi šestiletým gymnáziem a univerzitou. Úvodní přednášku při zahájení výuky měl 9. listopadu 1807 právě prof. F. K. Halaška. Takových filozofických učilišť vzniklo na začátku 19. století v Čechách několik – v r. 1802 v Litomyšli, o rok později v Českých Budějovicích a Mostě. Pilný a neúnávný Halaška pokračuje i ve svém vzdělávání a 24. října 1807 je promován doktorem filozofie na vídeňské univerzitě.

V r. 1808 mění opět působiště a odchází na filozofický ústav do Brna. Přednáší fyziku, ale aktivně se zabývá i astronomií. Založil hvězdárnu a vybavil ji potřebnými přístroji. Měl zásluhu i na vybudování prvního fyzikálního kabinetu v Brně, který se nacházel v minoritském konventu na nároží ulic Orlí a Minoritské.

V r. 1814 je Halaška povolán do Prahy jako profesor fyziky. Pražské období trvalo od léta 1814 do podzimu 1832 a je to doba největší Halaškovy publikační aktivity. Se svým bývalým žákem Josefem Morstadem (1797–1869) spolupracuje na vydání hvězdného atlasu pro berlínskou akademii věd, ze skotského Edinburghu přichází žádost o výsledky meteorologických měře-

1 František Kassián Halaška (1780–1847), podobizna podle soudobé rytiny

2 Titulní list Halaškovy rozpravy o jevech ohybu světla (1823). Tuto disertaci měl ve své knihovně Jan Evangelista Purkyně.

ní v Praze. Jako vysvěcený kněz se věnuje i pastorační činnosti. Je kazatelem a zpovědníkem kláštera pražských voršilek. Pokračuje i jeho církevní kariéra a v r. 1831 je jmenován arcibiskupským notářem.

Rok poté přichází pozvání z Vídně, kde vyučuje jako profesor fyziky a současně je jmenován ředitelem filozofických studií a členem studijní dvorské komise. Tím byly Halaškovi, uznávanému znalci problematiky odborného a vysokého školství, svěřeny významné funkce výuky v celé habsburské monarchii, jakožto referentovi pro všechny technické školy, reálky, námořnické a lesnické školy a lesnické akademie. Tato organizační práce předpokládala návštěvy výukových institucí ve Štýrsku, Kraňsku, Tyrolích, Přímoří a Lombardsko-benátském království. Ve školním roce 1833–34 ho vídeňská univerzita zvolila

rektorem. Jeho působení v rakouské metropoli končí v r. 1838, kdy je jmenován proboštem kolegiální kapituly ve Staré Boleslavi (obr. 5), a tím i zemským prelátem českého království. V té době je také paapežským brevem (listem) zařazen do stavu světského kněze.

Poslední léta ve Staré Boleslavi

Ve Staré Boleslavi nezapomíná na rozvíjející se vědeckou a kulturní aktivitu českého národa, jak dokazuje jeho členství ve Spolku pro povzbuzení řemesel v Čechách, Spolku pro podporování výtvarných umění nebo Spolku přátel umění pro církevní hudbu. Působí i ve Vlastenecko-hospodářské společnosti a přihlašuje se za člena Svatojánského dědictví v Praze, instituce zasvěcené vydávání českých knih.

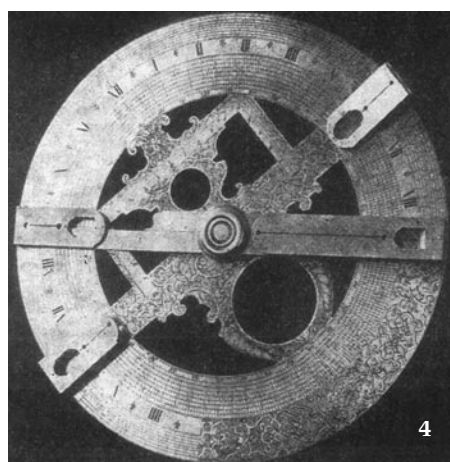
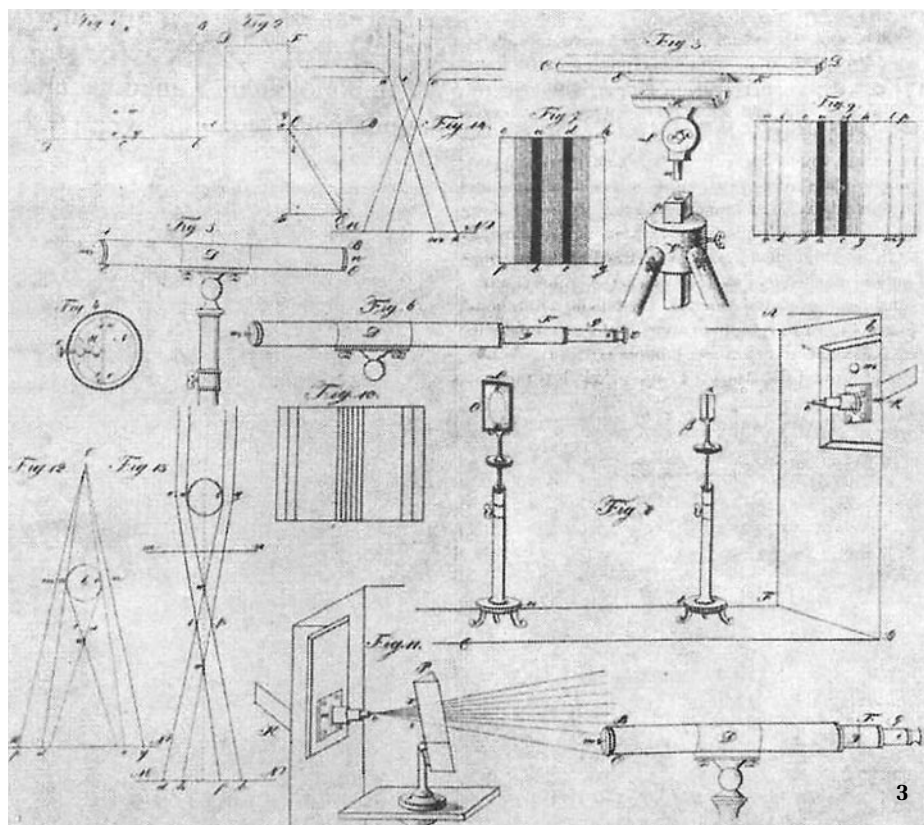
Po 8 letech působení ve Staré Boleslavi Halašku začínají sužovat zdravotní potíže. V r. 1847 vyhledá lázeňský pobyt v Karlových Varech, ale i přes usilovnou péči lékařů se jeho stav nelepší, objeví se vykašlávání krve. Umírá v Praze 12. července 1847.

Před smrtí odkázal piaristické koleji v Mikulově svou knihovnu i astronomické přístroje. Tyto přístroje se zachovaly dodnes, jsou součástí expozice Regionálního muzea v Mikulově (obr. 4). Tam je uložena i jeho rozsáhlá soukromá knihovna. Její soupis z r. 1849 ukazuje spisy věnované astronomii, fyzice, matematice i výtvarnému a hudebnímu umění.

Halaška byl pohřben ve Staré Boleslavi. Jeho pomník zhotovil příslušník pražské sochařské rodiny Ignác Robert Platzer (1831–1868). V knihovně kolegiální kapituly ve Staré Boleslavi je uložen rozpočet sochaře Platzera, který popisuje vzhled pomníku (viz citát níže). Latinský nápis uvádí životní Halaškova data a pak podle jeho přání větu: *In Te Domine Speravi Non Confundar In Aeternum*. V českém překladu: *V Tebe, Pane, jsem doufal, nebudu zahanben navěky*.

Vlastnoručně psaný rozpočet sochaře I. R. Platzera na zhotovení a postavení Halaškova pomníku v českém překladu zní: „Rozpočet na pomník podle přiložené kresby pro Františka Kassiana Halašku, probošta ve Staré Boleslavi v pánu zesnulého, představující podstavec tvaru pyramidy, ozdobený palmovou nebo vavříňovou větví právě tak jako znakem Staroboleslavské kapituly, končící podle vůle zemřelého křížem, potom nápis vyrytý hluboko do černé mramorové desky, právě tak jako jeho pozlacení, také kříže, znaku, vavříňové a palmové větve dobrým zlatem, zpracovaný čistě z nelahozevského kamene výšky dva sáhy a šířky čtyři střevíce, šest solů vídeňské míry. Přeprava do Staré Boleslavi, vyzdění základů tamže, zahrnuje v to nutné lešení, během stavby potravu a bydlení ve Staré Boleslavi, jako také cestovní příležitost tam a zpět pro tři osoby, jako také se započítáním beden a zabalení pomníku k přepravě na tři sta zlatých konvenční měny. Za tento obnos se zavazuje toto všechno dobře a trvanlivě zhotovit Ignác Robert Platzer, sochař a přísežný znalec, č. p. 468/3. Praha, 8. června 1853.“

Uvádíme doslovný překlad Platzerova rozpočtu jako zajímavý doklad o sochařství 19. století a jeho honorování. Jeho významného pražského výtvarníka pro vytvo-

ření pomníku a účtovaná částka 300 zlatých dokazuje, jak váženou osobností Halaška byl. Suma 300 zlatých současnému čtenáři nic neříká, její hodnotu ukazuje srovnání s platy univerzitních profesorů, tedy Halaškových kolegů, v polovině 19. století. František Ladislav Čelakovský při nástupu na univerzitu obdržel celoroční učitelský plat 1 200 zlatých. Z Vratislavi se vracejícímu Purkyňovi byl nabídnut celoroční plat 1 500 zlatých, avšak jako evropská celebrita Purkyňě žádal a dostal 2 000 zlatých. František Nessel jako mimořádný profesor nepovinného předmětu zubního lékařství se musel spokojit s platem 400 zlatých, což byl plat univerzitního asistenta.

Na vrcholu pomníku byl původně umístěn kamenný kříž, který neznámý pachatel zničil. Při zrušení starého hřbitova byly Halaškovy ostatky přeneseny do kapitulní hrobky na novém hřbitově. Na nové hrobce byl umístěn nápis „Dr. František Kassian Halaška, probošt a bývalý rektor pražské univerzity. Zemřel 12. července 1847.“ Na balkonu děkanství ve Staré Boleslavi Halaška umístil vyznačení poledníku, když tam v r. 1822 prováděl astronomická měření.

3 Ilustrace k disertaci *De Luminis Inflexionis et Deflexionis Phaenomenis*

4 Geodetický kruh z první poloviny 18. století, bronz, průměr 340 mm, výška 160 mm. Z Halaškovy kolekce fyzikálních přístrojů, inventární číslo 2449. Regionální muzeum v Mikulově

5 Pohled na budovu probošství a chrámu ve Staré Boleslavi

6 Halaškova pamětní deska na průčelí radnice v Budišově

7 Rozhledna u Budišova zvaná Halaška je připomínkou jeho astronomických pozorování, pro která na všech svých působištích budoval ve výškách astronomické observatoře.

Snímky z archivu autora, obr. 5 poskytlo Oblastní muzeum Praha-východ, Muzeum Brandýs nad Labem, obr. 6–7 Městský úřad Budišov nad Budišovkou.

Z Halaškovy rozsáhlé publikační činnosti

Své spisy v němčině nebo latině podepisoval jako Hallaschka – na prvním místě je nutno jmenovat jeho knihu zvanou *Handbuch der Naturlehre* (Příručka fyziky). Byla užívána mnoho let jako vysokoškolská učebnice. Její rozsah je 800 stran textu a vyšla ve třech dílech. Této příručce předcházelo stručnější vydání spisů v Brně pod názvem *Elemente der Naturlehre*. Řadu svých uveřejněných prací sám nazývá disertace, tedy rozprava. Jsou psány latinsky a věnují se nejrůznějším fyzikálním otázkám. Uveďme v českém překladu jejich názvy: *Rozprava o jevech kapilárních trubíc, Rozprava o jevech lomu světla, Rozprava o elektromagnetických jevech, Rozprava o zákoně roztažnosti teplem, Rozprava o zhotovování a používání tlakoměru a teploměru, Rozprava o jevech vlasových trubíc – kapilár, Rozprava o elektromagnetických jevech*.

Z jeho astronomických prací zaslouží připomínku Výpočet zatmění slunce pozorovaného dne 19. listopadu 1816. Sběrka astronomických, meteorologických a fyzikálních pozorování provedených od 8. května 1817 do 31. prosince 1827 v Konviktu na Novém Městě pražském v budově č. p. 856, Pokračování meteorologických, fyzikálních a astronomických pozorování od r. 1828 do r. 1832, Krátký úvod do znalosti vyobrazení hvězd. Patrně nejvýznamnější astronomickou prací je latinský spis z r. 1816, v českém překladu Základní poznatky o zatmění Slunce při oběhu Měsíce mezi Zemí a Sluncem od r. 1816 do r. 1860 (šlo tedy o výpočty budoucích zatmění). Toto dílo odměnil dánský král Frederik VI. velkou záslužnou medailí.

V latině uveřejňuje Halaška proslovy, které měl při význačných příležitostech: Slavnostní řeč při uvedení do úřadu profesora fyziky na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze (Praha 1818), Pokus o historické vylíčení toho, co bylo vykonáno na Karlo-Ferdinandově univerzitě v experimentální fyzice (Praha 1818), Proslov k hraběti Karlu Čotkovi z Čotkova a Vojnína, nejvyššímu správci Čech, při slavnostním uvedení Kassiana Halašky do úřadu rektora v Týnském chrámě (1832), Řeč, kdy se 3. října loučil v Týnském chrámě Halaška s pražským magistrátem.

Samostatná skupina publikací se věnuje zeměpisným údajům o řadě lokalit v Čechách – např. Stará Boleslav, Rychnov, Děčín, Klášterec nad Ohří, Kamenický Šenov.

Halaška a jeho rodné město Budišov

Zvláštní místo zaujímá spisek věnovaný Halaškovu rodišti, městu Budišovu. Uvádí v něm informace o stavebním rozvoji města, chrámů, dějinách budišovských cechů a životopisech duchovních správců farního kostela. Knihu doplnil přílohami s přepisy některých významných listin z archivů, např. listiny krále Václava II. z r. 1305 nebo biskupa Bruna ze Schaumburku z r. 1274.

K městu měl Halaška neobyčejně vřelý vztah, čehož je dokladem jeho uvedený spisek nazvaný Svobodné municipální město Budišov na Moravě v zeměpisném a historickém ohledu. Spis byl vydán v periodiku Sborníku Královské české společnosti nauk v r. 1843. Několik výtisků tohoto Sborníku zaslal městské radě v Budišově s následujícím dopisem: „Slavný magistráte! Patřilo vždy k mým nejtoužebnějším přáním vzdát natrvalo mému nezapomenutelnému rodišti pomník díky a úcty. Mínilo již dvacet roků, kdy jsem ve svém otcovském domě pozoroval zakrytí hvězd měsícem a tím jsem byl schopen určit Budišov astronomicky. Místopisný a historický díl s listinami, výsadami a rukopisy jsem sbíral během doby a jsem nyní šťasten, že mohu odevzdat slavnému magistrátu několik výtisků s prosbou, aby jeden exemplář byl uložen do archivu a s ostatními, aby bylo volně naloženo.“

Město Budišov nad Budišovkou na svého slavného rodáka nezapomíná. V r. 1997 byla na městské radnici umístěna Halaškova pamětní deska (obr. 6). Ulice, v níž se nachází Halaškův rodný dům, se původně jmenovala Halaškova, dnes má Budišov Halaškovo náměstí. Na nedalekém návrší město Budišov postavilo rozhlednu, která se nazývá Halaška (obr. 7).

František Kassian Halaška byl přírodovědec širokých zájmů, byl především fyzikem a matematikem, ale publikoval i významné práce věnované astronomii, meteorologii nebo zeměpisu. Byl také schopným organizátorem vědy a vzdělávání, rektorem univerzit v Praze i ve Vídni, a především ve funkci člena studijní dvorské komise.

Použitá literatura je uvedena na webové stránce Živý.

